

مرور نظام‌مند نقش عملکردی اقوام در دفاع مقدس (مطالعه کیفی)

کیومرث مولادوست^۱، محسن نجفی^۲، سیدسعید آقایی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۴

چکیده:

واکاوی عملکرد و نقش اقوام مختلف در دفاع از کشور می‌تواند به‌عنوان الگویی مثبت و مؤثر برای انتقال فرهنگ دفاع از سرزمین و ایجاد روحیه‌ی سلحشوری در بین اقشار و اقوام مختلف ایرانی و تقویت روحیه وطن‌پرستی در ایرانیان شود. جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه جمهوری اسلامی ایران که از آن به دفاع مقدس تعبیر می‌شود، از بزرگ‌ترین افتخارات تاریخ ملت ایران و نماد ایستادگی و فداکاری عمومی مردم است. هدف از این مطالعه بررسی نقش عملکردی اقوام در دفاع مقدس است. پژوهش حاضر به روش کیفی و مبتنی بر مرور نظام‌مند بوده و از منظر هدف رویکرد توسعه‌ای را دنبال می‌کند. جامعه آماری در این پژوهش، مقاله‌های نمایه‌شده در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱ در پایگاه‌های مختلف استنادی و پایگاه نشریات دفاع مقدس، به تعداد ۶۷ پژوهش بوده است که پس از اعمال معیارهای پژوهشی، ۱۴ مقاله برای بررسی عمیق انتخاب شد. یافته‌ها نشان داد؛ اقوام اعراب، عشایر، مردم سیستان، روحانیت، جماعت اهل حق و زنان در پژوهش‌های موردمطالعه قرار گرفته بودند. این اقوام، نقش‌های مختلفی از جمله؛ حفظ تمامیت ارضی، انجام عملیات آفندی، دفاع از سرزمین و مقاومت، فنی و مهندسی جنگ، نقش‌های اطلاعاتی و امنیتی، درمانگری، پشتیبانی و تدارکات، حمایت از خانواده‌های ایثارگران، بدرقه رزمندگان، سوگواری و تشییع شهدا، سرپرستی خانواده شهدا و اسراء، حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس در جنگ هشت‌ساله داشته‌اند. اقوام مختلف برای حفظ و تمامیت ارضی کشور و دفاع در برابر تهاجم دشمن عملکرد بسیار مطلوبی از خود نشان داده‌اند.

واژگان اصلی: اقوام ایرانی، انسجام و همبستگی ملی، هویت ملی، روحیه سلحشوری و ایثار، دفاع مقدس.

۱. کارشناس ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

k.moladoost@gmail.com

۲. دکتری مدیریت دولتی، گرایش رفتار سازمانی، مدرس دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران

۳. استادیار، عضو هیات علمی گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

انسان‌ها در جوامع مختلف زندگی می‌کنند و در داخل یک جامعه نیز به گروه‌های مختلف تقسیم می‌شوند. حیات جامعه به تعاملات مختلف بین این گروه‌ها بستگی دارد. صرف‌نظر از تفاوت‌های موجود در بین جوامع از لحاظ نوع حکومت و ساختار اجتماعی حاکم بر جوامع بشری و حتی بر گروه‌های مختلف اجتماعی موجود در درون این جوامع، شهروندان آن‌ها میراث مشترکی دارند. علی‌رغم این اشتراکات در ابعاد مختلف اجتماعی و فرهنگی و اعتقادی هر یک از این گروه‌ها، خود را برتر از دیگر گروه‌ها دانسته و نسبت به گروه خود وفاداری بیشتری نشان می‌دهند (گلشن و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰). مؤلفه‌های حس مکان، احساس تعلق مکانی و هویت مکان، سه مؤلفه تأثیرگذار بر تعامل اجتماعی است (گلشن و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۳). ضعیف بودن احساس تعلق به سرزمین، امکان سوءاستفاده از جمعیت اقلیت وجود دارد و به شدت امنیت در آن منطقه را با بحران روبرو می‌سازد (عندلیب، ۱۳۷۹: ۲۰۱). همزیستی مسالمت‌آمیز اقوام، مذاهب، نژادها و زبان‌های گوناگون در کنار یکدیگر به شکوفایی تمدن‌ها و اقتدار و امنیت ملت‌ها انجامیده و همواره دشمن را از دستیابی به منافع و مقاصدشان مأیوس می‌سازد (نجفی و مهدی‌زاده، ۱۳۹۶: ۷۶). رکن بسیار اساسی بمنظور دستیابی به اقتدار و امنیت پایدار توجه به همبستگی میان اقوام است. دولت‌های مقتدر و نظام‌های سیاسی توانمند در همهٔ زمان‌ها به همبستگی ملی میان اقشار و اقوام مختلف جامعه توجه داشته‌اند (غلامی شکارسرای، ۱۴۰۱: ۲۷۱) و همچنین امروزه نیز نیاز اساسی به این همبستگی در جامعه فرارقابیتی بیش از پیش حس می‌شود.

همبستگی ملی یکی از مولفه‌های برترساز در مقابله با تهاجم دشمن است. دولت‌ها همواره از فرصت پیش‌آمده در بحران‌ها، به‌خصوص در مواقع حمله یک کشور متخاصم سعی در ایجاد و تقویت حس ملی‌گرایی و وطن‌پرستی بوده و همبستگی ملی را در اقشار مختلف جامعه اعم از افراد راضی سیاست‌های حاکمیت و همچنین آحاد ناراضی و مخالف سیاست‌های دولت تقویت می‌کنند تا سد دفاعی مسحکمی در برابر دشمن ایجاد کنند. در ایران نیز این همبستگی و مشارکت فعال را در اقشار و گروه‌های قومی، زبانی و مذهبی در دفاع از کشور قابل مشاهده است (غلامی شکارسرای، ۱۴۰۱: ۲۷۲). این همبستگی و انسجام در هنگام مواجهه با بحران‌ها ارتباط تنگاتنگی با مفهوم هویت ملی دارد.

پدیده هویت و هویت ملی در زمان جنگ و بحران‌ها، پاسخ مناسبی برای تهدیدات است. این

پاسخ مناسب در چارچوب انسجام اجتماعی و حفظ و تداوم ثبات، نظم و یکپارچگی می‌گنجد. تقویت هویت ملی برای کشورهای چندقومی و چند فرهنگی با ظرفیت‌های استراتژیک، همواره با چالش‌های مشابهی در عرصه فرهنگی و سیاسی مواجه بوده است (افضلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲). در زمان جنگ که جامعه دستخوش دگرگونی‌ها و تحولات عمده می‌شود، مردم حول محور هویت‌های بنیادین از جمله دینی، قومی، ملی و سرزمینی گرد هم می‌آیند و انواع هویت‌ها را شکل می‌دهند که هویت ملی برجسته‌ترین آنهاست و باعث انسجام و وحدت افراد جامعه می‌شود (افضلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳). این انسجام و وحدت در نهایت ظهور روحیه ملی و تقویت آن را منجر شده که عاملی است که بدون آن هیچ دولتی، اعم از دموکراتیک یا اتوکراتیک (یکه سالار)، قادر نخواهد بود به بحران‌ها و تهدیدات از جمله جنگ مقابله مؤثر داشته باشد (حسین‌پور پویان، ۱۳۸۹: ۲۷۳).

در این رابطه، کشور ما نیز یکی از برهه‌های تاریخی بسیار مهم یعنی وقوع جنگ هشت ساله (۱۳۶۷-۱۳۵۹) را به خود دید. از آنجاییکه دفاع از میهن در مقابل بیگانگان و دشمنان همواره و در تمامی فرهنگ‌ها ارزشمند و مقدس است، جنگ تحمیلی هشت‌ساله عراق علیه ایران نیز که به زیبایی از آن به‌عنوان «دفاع مقدس» یاد می‌شود، در این زمره محسوب می‌شود (رشیدی‌آل‌هاشم و فیض‌اللهی، ۱۳۹۸: ۳). واقعه هشت سال دفاع مقدس را می‌توان آزمونی برای همبستگی ملی و تجلی اراده و روحیه ملی قوی ایرانیان دانست (حسین‌پور پویان، ۱۳۸۹: ۲۷۳). اقشار و اقوام مختلف ایرانی در مقابله با حمله عراق به ایران به شیوه‌های گوناگونی در دفاع مقدس نقش‌آفرینی کرده‌اند که علاوه بر درگیری مستقیم با دشمن، انواع اقدامات و مشارکت‌های مردمی را می‌توان در قالب ستاد کمک‌های مردمی به جبهه‌ها، تبلیغات، اطلاع‌رسانی و اعلان نیازهای جبهه‌ها، خودروهای جمع‌آوری، تیم‌های جمع‌آوری و غیره مشاهده کرد. اهمیت و نقش اقوام ایرانی در دفاع از کشور بارها مورد تأکید رهبر معظم انقلاب اسلامی بوده است. به گونه‌ای که ایشان می‌فرمایند: «تاریخ و دغدغه‌های سیاسی مشترک در کنار سرزمین و حکومت مشترک باعث می‌شود تا این اقوام در برابر هر حمله‌ای به کشورشان به دفاع از آن برخیزند». ایشان همچنین با اشاره به مقاومت جانانه‌ی اقوام گوناگون کشورمان در سال‌های دفاع مقدس می‌فرمایند: «نوبت دفاع مقدس هم که می‌رسد، جنگ هشت ساله‌ی ما، مردم همین گونه از همه جا شرکت می‌کنند؛ همه شهید می‌دهند؛ همه برای خدا وارد میدان می‌شوند و همه حول یک احساس وظیفه‌ی مشترک، اقدام می‌کنند. در واقع در جنگ تحمیلی هشت ساله، از کسانی که می‌خواستند بروند از

تمامیت ارضی و مرزهای اسلام در این کشور دفاع کنند، کسی نپرسید شما از کدام طایفه، کدام فرقه، کدام مذهب، کدام لهجه و کدام زبان هستید؟ همه رفتند؛ از همه جا رفتند. در ایران، خون‌ها درهم آمیخته شد و انقلاب به معنای حقیقی کلمه، یک اتحاد و یک الفت میان فرق و لهجه‌ها و طوایف مختلف به وجود آورد.^۱

بنابراین می‌توان گفت هشت سال دفاع مقدس بخشی از تاریخ ایران زمین است که حاصل تلاش، مجاهدت، فداکاری، رنج، ایثار و از خودگذشتگی اقشار و اقوام مختلف در کنار رزمندگان در خط مقدم جنگ است (مولادوست و آقایی، ۱۴۰۰: ۱۰) و تجربیات گرانبهایی در حوزه‌های مختلف برای نسل کنونی و نسل‌های آینده این سرزمین بر جای نهاده است. جنگ هشت ساله، نماد ایستادگی و فداکاری عمومی مردم و اقوام کشور است؛ به گونه‌ای که چراغی روشن‌گر برای آینده کوتاه‌مدت و بلندمدت مدیریت راهبردی و کلان کشور تلقی می‌شود (حجازی، ۱۴۰۱). امروزه یکی از وظایف مهم، انتقال فرهنگ دفاع مقدس به نسل جوان و کنونی و آینده است تا فرهنگ دفاع و شهادت به‌عنوان عناصر اصلی در اذهان آن‌ها ماندگار و نهادینه شود (مولادوست و آقایی، ۱۴۰۰: ۱۶). واکاوی عملکرد و نقش اقوام مختلف در دفاع از کشور می‌تواند به‌عنوان الگویی مثبت و موثر برای انتقال فرهنگ دفاع از سرزمین و ایجاد روحیه‌ی سلحشوری در بین اقشار و اقوام مختلف ایرانی و تقویت روحیه وطن پرستی در ایرانیان شود.

با عنایت به موارد گفته شده و اهمیت پرداختن به عملکرد بی‌بدیل اقوام ایرانی در دفاع از سرزمین مادری خویش، این پژوهش به دنبال بررسی، واکاوی و پاسخ به این سؤال است: عوامل مؤثر در عملکرد و نقش اقوام ایرانی در دفاع مقدس کدامند؟ در نهایت الگوی متناسب با آن مبتنی بر یافته‌ها و نتایج بدست آمده ارائه گردید.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

ابهام در مفهوم قومیت و اقلیت قومی، تعامل دولت‌ها با گروه‌های قومی را با مشکل مواجه کرده است. به همین دلیل اساسی‌ترین اقدام برای تعیین عالمانه و هنجارمند حقوق اقلیت‌های

^۱ بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار رؤسای سه قوه، کارگزاران نظام و شخصیت‌های خارجی شرکت‌کننده در

قومی در یک جامعه سیاسی، تبیین مفهوم و حدود و ثغور معنایی اصطلاحاتی مانند قوم، قومیت، گروه قومی و اقلیت قومی می‌باشد (دشتی، ۱۳۹۰: ۱۴۱). از اینرو به تعاریف برخی از اصطلاحات مورد نیاز پژوهش پرداخته می‌شود.

قوم

به گروهی از مردم یا جماعتی از آنان اطلاق می‌گردد که در یک منطقه جغرافیایی زندگی می‌کنند و دارای وحدتی متکی بر خانواده، نوع معیشت و فرهنگ مادی و معنوی درون گروهی هستند (مارشال، ۱۳۸۱: ۱۰۶).

اجتماعی از افراد است که «منشأ مشترک» (اعم از واقعی یا خیالی)، «سرنوشت مشترک»، «احساس مشترک» و «انحصار نسبی منابع ارزشمند مشترک» (پاداش، زور، احترام و معرفت) و در ارتباط با سایر گروه‌ها و اقوام هستند و بر اساس رموز و نمادهای فرهنگی مشترک در یک میدان تعامل (درون‌گروهی با کسب هویت جمعی) به «ما» مبدل می‌شوند (چلبی، ۱۳۷۸: ۱۴۱ به نقل از بهشتی و حقمرادی، ۱۳۹۶: ۳۰). فرهنگ فارسی معین، در مورد واژه قوم گفته است: «گروه مردم (از زن و مرد)، کسی که با شخصی قرابت داشته باشد، خویشاوندی، اقوام» (دشتی، ۱۳۹۰: ۱۴۳). مفهوم گروه قومی و قومیت از ابهامات زیادی برخوردار بوده و تشخیص هویت قومی به سادگی میسر نیست به بیان دیگر گروه‌های اجتماعی و قومی در واقع در مجموعه‌های گنگ جای می‌گیرند (دشتی، ۱۳۹۰: ۱۴۲). در اینجا منظور از اقوام، جامعه‌ی کوچکی از افراد است که در یک یا چند مولفه نظیر، نژاد، زبان، دین، مذهب، جغرافیا، حرفه و شغل، جنسیت، تحصیلات و غیره مشترک باشند. این اشتراکات باعث پذیرش آن‌ها به عنوان گروهی خاص توسط جامعه صورت گرفته باشد و آن‌ها ویژه تلقی شوند و با نام مشخصی به آن‌ها اطلاق کنند. از آنجایی تعریف قوم از دیدگاه صاحب‌نظران تفاوت‌های زیادی دارد به برخی از دیدگاه اندیشمندان مختلف پرداخته می‌شود:

جدول ۱. سازه‌ها (تعاریف، ذهنیت و روابط)

منبع	سازه‌ها (تعاریف، ذهنیت و روابط)	اندیشمند(ان)
دشتی، ۱۳۹۰: ۱۴۴	یک گروه قومی، اجتماع کوچکی از انسان‌ها در درون جامعه‌ای	بالمر ^۱ (۱۹۸۶)

¹ - Bulmer

	بزرگ‌تر است که به صورت «واقعی» یا «احساسی و ادراکی»، اصل و نسب مشترک، خاطرات مشترک و گذشته تاریخی- فرهنگی مشترکی دارند. از اشتراکات سمبلیک نظیر خویشاوندی، مذهب، زبان، سرزمین، خصوصیات ظاهری و فیزیکی بهره می‌برند.	(۱۳۸۱)
۲۳۵: ۱۳۸۰: رولان،	گروه‌های انسانی که دارای باوری ذهنی به اجداد مشترک هستند باوری که دلیل آن می‌تواند شباهت‌های فیزیکی، رسوم مشترک، حافظه و خاطرات مشترک داشته باشند.	وبر
۲۳۵: ۱۳۸۰: رولان،	جمعیتی که دارای خودمختاری در بازتولید زیستی خود و ارزش‌های فرهنگی بنیادین مشترکی باشد، درون اشکال فرهنگی با وحدت آشکاری گرد هم آمده باشند، یک میدان ارتباطی و کنش متقابل بسازند و دارای احساس تعلق به یک واقعیت بیرونی باشند که آن‌ها را از دیگران تفکیک کند	فردریک بارث
۳۱: ۱۴۰۰: سعادت،	یک جمعیت انسانی مشخص با یک افسانه اجدادی مشترک، خاطرات مشترک، عناصر فرهنگی، پیوند با یک سرزمین تاریخی یا وطن و میزانی از منافع و مسئولیت است. هویت قومی از ترکیب متنوع مؤلفه‌های قومیت به وجود می‌آید و حتی در بسیاری از موارد، تنها یک مؤلفه متفاوت سبب ایجاد نوعی هویت قومی می‌شود؛ بنابراین، بین اقوام مختلف، مؤلفه‌های قومیت متفاوت است و در هر گروه قومی، هریک از مؤلفه‌ها درجات اهمیت متفاوتی دارند. هویت قومی، یک طیف است.	اسمیت (۱۳۷۹)
گلشن و همکاران، ۳۹: ۱۳۹۷	روابط میان گروه‌های اجتماعی و به تبع آن گروه‌های قومی را با چهار مفهوم: تعصب، تبعیض، نژادگرایی ایدئولوژیکی و تبعیض نهادی شناسایی و تبیین کرد.	هیلی (۲۰۰۳)
گلشن و همکاران، ۳۹: ۱۳۹۷	روابط نژادی و قومی، حداقل در سه سطح روان‌شناختی، روانشناسی اجتماعی و جامعه‌شناختی قابل مطالعه است.	کینلاچ ^۲ (۱۹۷۴)

1 - Healey

2 - Kinloch

قومیت

افرادی را مشخص می‌کند که بنا به تعریف خودشان یا تلقی دیگران از آن‌ها خصوصیات مشترکی دارند که آن‌ها را از سایر جمع‌ها در یک جامعه متمایز می‌کند و آن‌ها در این جامعه رفتار فرهنگی متمایزی دارند (مارشال، ۱۳۸۱: ۳۶۰).

گروه قومی در ابتدا به گروه‌هایی از مردم که از نظر زیست‌شناختی باهم مربوط بودند اطلاق می‌شد. این اصطلاح امروزه کاربرد بیشتری پیدا کرده و به گروهی که سنت‌های فرهنگی و احساس هویت مشترک داشته باشند گفته می‌شود. گروه‌های قومی را ممکن است تاریخ و سنت، زبان، جغرافی، نژاد با تعریف جامعه‌شناختی آن مذهب و غیره پیوند دهد. معمولاً این اصطلاح در مورد اقلیت‌های قومی به کار می‌رود، اما برخی از روانشناسان جامعه‌گرا، گروه مسلط جامعه را گروه‌های قومی می‌نامند. هرچند گروه‌های قومی غالباً گروه‌های نژادی هم هستند این دو اصطلاح به‌عنوان معادل مورداستفاده قرار نمی‌گیرند (مالشوایچ، ۱۳۸۶: ۵۳۴). مهم‌ترین ممیزه قومیت و قوم در ابعاد فرهنگی آن نهفته است. این گروه‌ها بر بنیاد مواریث و شناسه‌های فرهنگی نظیر زبان، مذهب، آداب و رسوم و پیشینه‌ی تاریخی شکل می‌گیرند. قومیت بر ادراک هویت قومی ناظر است. این ادراک، خاستگاه واقعی و یا احساسی دارد (مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۱ به نقل از بهشتی و حقمرادی، ۱۳۹۶: ۳۰).

هویت قومی

یکی از انواع هویت جمعی است که به ویژگی‌های اطلاق می‌شود که یک قوم را از اقوام دیگر متمایز می‌کند و بین اعضای یک قوم، احساس تعلق به همدیگر، ایجاد و آن‌ها را منسجم می‌کند. هویت قومی در سطحی پایین‌تر از هویت ملی یا جامعه‌ای قرار دارد (احمدلو، ۱۳۸۱: ۱۲۳). الطایبی (۱۳۷۸)، هویت قومی را نوعی هویت اجتماعی می‌داند که در آن روابط عاطفی اعضا بیشتر بوده و همگنی و یکدستی بیشتری نسبت به جامعه کلی بر آن حاکم است (رضایی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۲۱). هویت قومی، پدیده‌ای پویا، چندبعدی و همیشه در حال تحول است که تعاریف مختلفی از آن می‌شود. تاجفل^۱ (۱۹۸۱) آن را بخشی از مفهوم فرد می‌داند که از آگاهی‌اش نسبت به عضویت در یک گروه قومی باارزش‌ها و احساسات مربوط به آن ناشی می‌شود (ربانی و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۷). هلمز^۲ (۲۰۰۷) هویت قومی را احساس تعلق فرد به یک گروه قومی می‌داند که این گروه

^۱ - Tajfel

^۲ - Helms

میراث فرهنگی، ارزش‌ها و منش‌های خاص خود را دارد (فینی و اونگ، ۲۰۰۷؛ اکبری و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۴). مسئله هویت قومی در ایران نیز از مهم‌ترین مسائل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی معاصر به شمار می‌رود؛ از این رو، در جامعه‌ای همچون ایران که به لحاظ قومی متکثر است، در صورتی که اقوام به شهروندان درجه یک و دو تقسیم شوند و تابع سیستم اقتدارگرایانه مرکزی به شمار روند، در عمل، این نگاه موجب افتراق اقوام ایرانی و رشد رویکردهای مرکزگرای خواهد شد (سعادت، ۱۴۰۰: ۳۰).

پیشینه تحقیق

در این قسمت برخی از پژوهش‌های مرتبط مورد بررسی قرار می‌گیرند که به موضوع همبستگی ملی و اقوام پرداخته‌اند.

جدول ۳. پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده

پژوهشگر(ان)/ سال	عنوان پژوهش	یافته‌ها
مهری، (۱۳۹۵)	نقش اقوام در همبستگی ملی	میانگین نمره تمایل به بسیج سیاسی قومی واگرایانه در بین کردها و بلوچ‌ها بیشتر از ترک‌ها و اعراب است. تفاوت مشاهده‌شده بین میانگین‌های نمرات تمایل به بسیج سیاسی قومی افراد در هر موقعیت بر اساس آزمون F با مقدار (۱۴/۰۵۸)، حداقل در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است. به عبارتی دیگر قومیت افراد با تمایل به بسیج سیاسی قومی دارای ارتباط معنادار است. همچنین رابطه مستقیم و معنی‌داری بین میزان قوت بنیاد زبان‌شناختی و میزان تمایل به بسیج سیاسی قومی رابطه وجود دارد.
بهشتی و حقمردی، (۱۳۹۶)	احساس تعلق به ایران در میان اقوام ایرانی	تمامی اقوام، احساس تعلق زیادی به ایران دارند و آنچه در برخی اقوام نظیر اعراب و کردهای اهل تسنن، میزان این تعلق را کاهش می‌دهد احساس نابرابری و مشارکت کم آن‌ها در قدرت سیاسی و نیز سهم نامناسب آن‌ها از توسعه‌یافتگی در مقایسه با سایر اقوام است. احساس تعلق

¹ - Phinney & Ong

<p>زیاد قوم بلوچ سنی نسبت به ایران در بسیاری از شاخص‌های مطالعه‌شده این تحقیق، درخور توجه است.</p>		
<p>دفاع مقدس ضمن تقویت ابعاد جغرافیایی، اجتماعی، تاریخی و سیاسی عناصر ایرانی هویت ملی، فرصت بی‌نظیری نیز برای احیا، بازسازی و تقویت عناصر مذهبی هویت جامعه ایران فراهم آورد. دفاع مقدس و سرمایه عاشورایی نهضت امام حسین (ع)، و نمادهای آن چون عدالت طلبی، آزادیخواهی، شهادت طلبی، مبارزه، قیام و استقامت در راه خدا و از جان گذشتگی و ایثار نقش اساسی در بسیج مردم علیه تهدیدات داخلی و خارجی، احیای هویت ملی و مذهبی و بازتولید قدرت و امنیت ملی در ایران ایفا نموده است.</p>	<p>تحلیل گفتمانی و جامعه شناختی دفاع مقدس و تاثیر آن در تقویت همبستگی، وحدت و قدرت ملی</p>	<p>التیامی‌نیا، (۱۴۰۰).</p>
<p>جنگ تحمیلی موجب شد که رقابت برای کسب قدرت سیاسی در بین نخبگان سیاسی به میزان زیادی تحت‌تأثیر فضای دفاع مقدس و حفظ کشور از تهاجم بیگانگان کنار گذاشته شوند و همبستگی ملی بین اقشار و گروه‌های مختلف قومی و زبانی تقویت شود.</p>	<p>تحلیل گفتمان همبستگی ملی در دوران دفاع مقدس</p>	<p>غلامی شکارسرای، (۱۴۰۱)</p>

پژوهش‌های جدول ۲ نشان می‌دهند که همبستگی اقوام بر دفاع از کشور و وطن تأثیر دارند. نتایج پیشینه پژوهش‌های مرتبط با دفاع مقدس و اقوام برابر جدول ۳ است که در این پژوهش مورد واکاوی قرار گرفته‌اند.

روش

این تحقیق از نظر هدف از نوع تحقیقات توسعه‌ای با ماهیت اکتشافی است. روش پژوهش از نوع روش پژوهش‌های کیفی و مرور نظام‌مند است. مرور نظام‌مند متون عبارت است از اقدام هماهنگ برای شناسایی سیستماتیک همه پژوهش‌ها و استنباط نتیجه‌ای جدید از نتایج پژوهش‌های قبلی و بررسی داده‌های مطالعات با کیفیت مطلوب و در بعضی موارد تجزیه و تحلیل کمی آن‌ها با روشی استاندارد و نظام‌مند که برای پاسخ‌دادن به سؤالی مرتبط انجام می‌شود (مهرشاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸). مرور نظام‌مند متون چهار گام اساسی دارد: ۱- تصمیم‌گیری در زمینه نوع متونی که قرار است

مرور شوند؛ ۲- مطالعه و درک آنچه نویسندگان در آثارشان آورده‌اند؛ ۳- ارزیابی ایده‌ها، روش‌های پژوهشی و نتایج هر کدام از آن‌ها؛ ۴- جمع‌بندی محتوای متون یا اسناد و شواهد مرور شده (علی محمدزاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۳). هدف از مرور نظام‌مند، شناسایی خلاء و شکاف پژوهشی، ارزشیابی میزان نوآوری و تنوع حوزه‌های مورد مطالعه و کسب نتایج و الگوهای جدید است. جستجوی اولیه و ثانویه با کلیدواژه‌ی «اقوام»، «دفاع مقدس» و مشتقات آن نظیر؛ جنگ هشت ساله، جنگ تحمیلی، دفاع و غیره در عنوان مقاله بود. این کلیدواژه‌ها در پایگاه‌های مختلف اعم از سایت علوم انسانی، پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)، مرکز اطلاعات علمی جهاددانشگاهی (SID)، پایگاه سیویلیکا (Civilica) و به خصوص در نشریات مربوط به دفاع مقدس انجام شد.

در جستجوی اولیه تعداد ۶۷ مقاله یافت شد. در مرحله‌ی نخست با بررسی عنوان، چکیده و محتوای ساختاری مقاله‌ها، تعداد ۳۷ مقاله به دلیل نداشتن کیفیت و شرایط لازم حذف شد. در مرحله دوم نیز با بررسی عمیق‌تر در متن مقالات تعداد ۱۶ به دلیل فقدان متن و یافته‌های لازم از مطالعه خارج شد. در پایان تعداد ۱۴ مقاله برای بررسی مناسب تشخیص داده شد.

یافته‌ها

الف: یافته‌های توصیفی تحقیق

پژوهش حاضر که به دنبال درک عمیق و شناسایی نقش اقوام در دفاع مقدس و جنگ هشت‌ساله عراق و ایران است. بدین منظور، مقاله‌های مختلف شناسایی و مورد ارزیابی قرار گرفت. جداول ۴ تا ۹ بیانگر یافته‌های این بخش از پژوهش هستند.

جدول ۴. مقالات اقوام و دفاع مقدس

نوع مقاله	عنوان	کد	پژوهشگر(ان)
کیفی	نقش اعراب خوزستان در دفاع سرزمینی	P1	بختیارپور و همکاران، (۱۳۹۰)
کیفی	بررسی و تبیین نقش عشایر استان ایلام در پیشبرد راهبردهای دفاعی در دفاع مقدس	P2	اکبری، (۱۳۹۵)
کیفی	نقش فرهنگی زنان ایرانی در عرصه دفاع مقدس از منظر آثار عکاسان مبتنی بر قدرت نرم	P3	سپهرنیا و حسینی سیر، (۱۳۹۶)
کیفی	بررسی و تحلیل نقش آفرینی قوم عرب خوزستان در	P4	جعفرزاده و بویه، (۱۳۹۶)

	جنگ تحمیلی عراق علیه ایران		
کیفی	بررسی عملکرد قوم عرب در دوران هشت سال دفاع مقدس	P5	درخور، (۱۳۹۶)
کیفی	نقش مردم سیستان در دفاع مقدس	P6	کیخا، (۱۳۹۷)
کیفی	نقش روحانیت در هشت سال دفاع مقدس	P7	علیزاده و همکاران، (۱۳۹۹)
کمی	نقش عشایر استان ایلام در دفاع و امنیت مرزی استان (دوران هشت ساله دفاع مقدس)	P8	کریمی و نوذری، (۱۴۰۰)
کمی	بررسی نقش جماعت اهل حق استان کرمانشاه در حماسه دفاع مقدس» (با تاکید بر دلایل همگرایی مردم اهل حق در دوران دفاع مقدس)	P9	محمدی و همکاران، (۱۴۰۰)
کیفی	بازنمایی نقش زنان در مخاصمات بین‌المللی (با تاکید بر تجارب زیسته زنان ایثارگر در دفاع مقدس)	P10	شاوردی و صحراگردمنفرد، (۱۴۰۰)
کیفی	نقش‌آفرینی زنان در ادبیات دفاع مقدس	P11	غیبی، (۱۴۰۰)
کیفی	نقش زنان در دفاع مقدس و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در آینه شعر	P12	زارعی و قره‌داغی، (۱۴۰۱)
کیفی	تاریخ شفاهی زنان جهادگر شهرستان ملارد در پشتیبانی جنگ و بررسی عوامل پویایی گروه‌های زنان مردم‌نهاد	P13	توکلی لشکاجانی، (۱۴۰۱)
کیفی	نقش زنان در دفاع مقدس با رویکرد اخلاقی	P14	حسینی و روستائی، (۱۴۰۱)

آنچه برای انتخاب مقالات در جدول شماره ۳ ملاک عمل قرار گرفت، وجود کلیدواژه‌های «اقوام» و «دفاع مقدس» و مشتقات آن نظیر؛ جنگ، جنگ تحمیلی، دفاع و غیره در عنوان مقاله بود. از این رو فقط ۱۴ مقاله مرتبط با هدف این مطالعه به دست آمد. فراوانی مقالات بر اساس سال نشر در جدول شماره ۵ بیان شده است.

جدول شماره ۵: آمار مقالات اقوام

و دفاع مقدس بر اساس سال نشر

سال	فراوانی	درصد فراوانی
۱۳۹۰	۱	۷,۱۴
۱۳۹۵	۱	۷,۱۴
۱۳۹۶	۳	۲۱,۴۳
۱۳۹۷	۱	۷,۱۴

۷,۱۴	۱	۱۳۹۹
۲۸,۵۷	۴	۱۴۰۰
۲۱,۴۳	۳	۱۴۰۱
%۱۰۰	۱۴	جمع

مطابق آمار جدول شماره ۴ سال ۱۴۰۰ با ۲۸,۵۷ درصد فراوانی بیشترین مقدار از مقالات منتخب را به خودش اختصاص داده است و سال‌های ۱۳۹۶، ۱۴۰۱ با ۲۱,۴۳ درصد فراوانی در رتبه دوم قرار دارند. فراوانی تعداد نویسندگان مقالات در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶. فراوانی نویسندگان مقالات

تعداد نویسندگان	فراوانی	درصد فراوانی
یک نویسنده	۵	۱۸,۵۱
دو نویسنده	۶	۲۲,۲۲
سه نویسنده	۲	۷,۴۱
چهار نویسنده	۱	۳,۷۱
جمع	۲۷	%۱۰۰

جدول ۵ حاکی از آن است ۶ مقاله بیشترین فراوانی در گروه دو نفر نویسنده را به خود اختصاص داده است. گروه‌های یک نفره نیز با ۶ فراوانی رتبه دوم را دارد وجود گروه‌های سه و چهار نفره به ترتیب با ۲ مورد و یک مورد نشان از عدم پژوهش گروهی دارد. مقالات مربوط به اقوام و دفاع مقدس بر اساس محل نشر و جایگاه علمی محل انتشار مورد بررسی قرار گرفتند و در جدول ۷ بیان شده است.

جدول ۷. مقالات بر اساس محل نشر و جایگاه علمی محل انتشار

محل نشر	فراوانی	درصد فراوانی	درجه علمی محل نشر	فراوانی	درصد فراوانی
دو فصلنامه	۳	۲۱,۴۳	علمی- پژوهشی	۴	۲۸,۵۷
فصلنامه	۵	۳۵,۷۲	علمی الف	۱	۷,۱۴
همایش	۶	۴۲,۸۵	علمی ب	۱	۷,۱۴
			علمی-تخصصی	۱	۷,۱۴
			تخصصی	۱	۷,۱۴
			ملی	۶	۴۲,۸۵
جمع	۱۴	%۱۰۰	جمع	۱۴	%۱۰۰

مطابق جدول ۶، تعداد ۸ مقاله در نشریات چاپ شده‌اند و ۶ مقاله در همایش ارائه شده‌اند. ۴۲۸۵ درصد مقالات بررسی شده مربوط به نشریات علمی-پژوهشی است و همین مقدار درصد فراوانی نیز مربوط به مقالات همایش‌های ملی است. اطلاعات مربوط به مقالات بر اساس جایگاه علمی و وابستگی سازمانی نویسندگان در جدول شماره ۸ بیان شده است.

جدول ۸. مقالات بر اساس جایگاه علمی و وابستگی سازمانی نویسندگان

جایگاه علمی نویسندگان	فراوانی	درصد فراوانی	وابستگی سازمانی نویسندگان	فراوانی	درصد فراوانی
دانشیار	۳	۱۱,۱۱	دانشگاه آزاد اسلامی	۱۱	۴۰,۷۵
استادیار	۷	۲۵,۹۲	دانشگاه رازی	۳	۱۱,۱۱
مدرس	۱	۳,۷۱	دانشگاه جامع امام حسین (ع)	۳	۱۱,۱۱
دکتری	۳	۱۱,۱۱	دانشگاه تربیت مدرس	۲	۷,۴۱
دانشجوی دکتری	۳	۱۱,۱۱	دانشگاه جامع علمی کاربردی	۱	۳,۷۱
کارشناس ارشد	۸	۲۹,۶۲	دانشگاه ایلام	۱	۳,۷۱
دانشجوی کارشناسی ارشد	۱	۳,۷۱	دانشگاه شهرکرد	۱	۳,۷۱
پژوهشگر	۱	۳,۷۱	پژوهشگاه	۲	۷,۴۱
			آموزش و پرورش	۲	۷,۴۱
			نامشخص	۱	۳,۷۱
جمع	۲۷	۱۰۰٪	جمع	۲۷	۱۰۰٪

جدول ۷ حاکی از آن است که ۴۰.۷۴ درصد از نویسندگان عضو هیئت علمی بودند که شامل؛ ۳ نفر دانشیار و ۷ نفر استادیار و ۱ نفر مدرس بودند. بیشترین درصد وابستگی سازمانی متعلق به دانشگاه آزاد اسلامی با ۴۰.۷۵ درصد فراوانی بودند. اطلاعات مربوط به مقالات مربوط بر اساس روش پژوهش نیز در جدول شماره ۹ آمده است.

جدول ۹. روش پژوهش

تعداد نویسندگان	فراوانی	درصد فراوانی
تحلیل مضمون	۲	۱۴,۲۸
توصیفی	۵	۳۵,۷۲
توصیفی-تحلیلی	۵	۳۵,۷۲

۷,۱۴	۱	روش اسنادی و کتابخانه‌ای
۷,۱۴	۱	روش تاریخی
٪۱۰۰	۱۴	جمع

جدول ۸ حاکی از آن است که بیشترین درصد فراوانی پژوهش‌ها مربوط به روش‌های توصیفی و توصیفی-تحلیلی است.

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

نقش اقوام در دفاع مقدس بر اساس یافته‌های پژوهش‌های مورد مطالعه در قالب یک پرسش مورد بررسی قرار گرفت. این یافته‌ها در جداول ۱۰ و شکل ۱ آمده‌اند.

سؤال: اقوام مختلف ایرانی در دفاع مقدس چه نقشی داشته‌اند؟

جدول ۱۰. نقش اقوام مختلف ایرانی در دفاع مقدس

گروه	نقش
اعراب	دفاع از سرزمین خوزستان (P1)، مقاومت در برابر تهاجم (P4)، مخالفت در برابر تبلیغات و وعده‌های دولت بعثی و عرب عراقی (P4)، مقابله در برابر تجاوز بیگانه (P5)، درک صحیح موقعیت خود (P5)، تقدیم بسیاری شهدا و ایثارگران (P5).
عشایر	کمک‌های مالی و غیرمالی به جبهه‌ها (P2)، اعزام نیرو به جبهه‌ها (P2)، شرکت در عملیات و حضور در مناطق جنگی (P2)، نقش به موقع، مهم، مثبت و اثرگذار در دفاع مقدس (P8)، تقویت روحیه رزمندگان (P2)، تامین جیره غذایی رزمندگان (P2)، جلوگیری از پیش روی دشمن (P2)، مقاومت و دفاع (P2).
مردم سیستان	حضور همیشگی در جبهه‌های نبرد (P6)، نیروهای عمل کننده در بسیاری از عملیات‌ها (P6)، مردان جنگجو، زنان سیستانی نیز در پشتیبانی از رزمندگان (P6).
روحانیت	تداوم رهبری دینی (P7)، حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس (P7).
جماعت اهل حق	سلاحشوری و وطن دوستی مردم غرب کشور در دفاع سرزمینی و حفظ تمامیت ارضی (P9)، تامین امنیت منطقه و استقرار آن‌ها در خطوط پدافندی در مقابل ارتش بعث عراق و انجام عملیات‌های آفندی (P9).

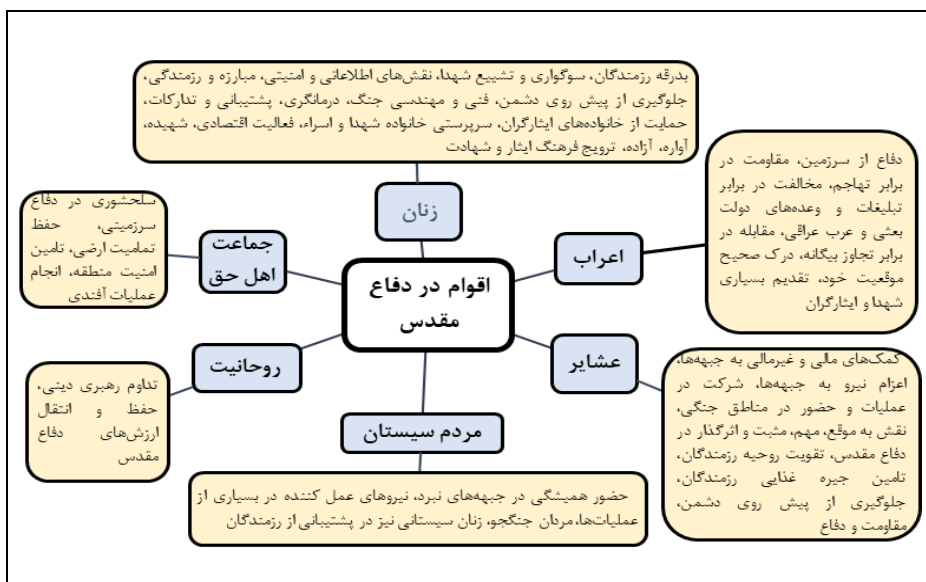
نقش فرهنگی زنان بدرقه رزمندگان(P3)، سوگواری و تشییع شهدا (P3)، شرکت در مراسم تشییع و بزرگداشت شهدا(P11)، حضور در مزار شهدا (P3)، نقش‌های اطلاعاتی و امنیتی به نیروهای رزمنده(P10)، زنان رزمنده(P12)، مبارزه و رزمندگی(P10)، مبارزه و اسلحه به دست گرفتند(P13)، جلوگیری از پیش روی دشمن(P2)، فنی و مهندسی جنگ(P10)، زنان پرستار(P12)، پزشک و درمانگر(P10)، پشتیبانی و تدارکات (P10)، کمک‌رسانی و پشتیبانی(P11)، فعالیت‌های پشتیبانی در پشت جبهه(P13)، حمایت از خانواده‌های ایثارگران (P11)، سرپرستی خانواده شهدا و اسراء(P3)، برعهده گرفتن نقش مردان در خانواده(P11)، فعالیت اقتصادی (P11)، زنان شهیده (P12)، زنان آواره (P12)، زنان آزاده(P12)، حضوری آگاهانه در اجتماع(P11)، سرزدن به خانواده‌های شهدا و جانبازان (P13)، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (P14)، پخت غذا برای رزمندگان (P2)،	زنان
--	------

نتیجه‌گیری

توجه به ارزش‌های دفاع مقدس، بسیار حائز اهمیت می‌باشد. دوران هشت ساله جنگ تحمیلی اوج افتخارات ملت ایران است. به گونه‌ای که حفظ و انتقال ارزش‌ها و بررسی جوانب و جزئیات این میراث گرانبها و پژوهش در این حوزه، به نوعی وظیفه‌ای همگانی است. اینکه چگونه اقوام و اقشار مختلف ایرانی پایه‌پای نیروهای مسلح کشور از کیان این مرز و بوم دفاع کرده و این عظمت را آفرینند. از این رو این پژوهش به بررسی و واکاوی عوامل مؤثر در عملکرد و نقش اقوام ایرانی در دفاع مقدس و ارائه الگوی متناسب با آن مبتنی بر یافته‌ها و نتایج بدست آمده پرداخت. در ادامه به تبیین یافته‌های این پژوهش پرداخته شد.

حس وطن‌دوستی؛ غیرت و دفاع از ناموس و میهن به عنوان فرهنگ دفاعی نهادینه شده در تاریخ ایرانیان، عناصر مهمی بودند که در کنار روش‌ها، تکنیک‌ها، ابزار ابتکاری و خلأقانه موجب برتری و دوام ایران در برابر حملات دشمن شد و نهایتاً منجر به دفع و عقب‌رانی عراق شد به گونه‌ای که متجاوز بودن عراق را سازمان ملل پذیرفت (مولادوست و آقایی، ۱۴۰۱). در این خصوص اقوام مختلف ایرانی همواره در طول تاریخ حس وطن‌پرستی و دفاع از ناموس و میهن را به اشکال مختلف نمایان ساخته‌اند.

اقوامی که در پژوهش‌های این مطالعه مورد توجه قرار گرفته‌اند شامل؛ اعراب، عشایر، مردم سیستان، روحانیت، جماعت اهل حق و زنان است. بیشتر تحقیقات مربوط به زنان و عشایر است. نتیجه بررسی و واکاوی این پژوهش‌ها در قالب شکل زیر قابل ارائه است.

شکل ۱. نقش اقوام در دفاع مقدس

پژوهش حاضر نشان می‌دهد؛ اقوام مورد مطالعه نقش‌های مختلفی از جمله؛ حفظ تمامیت ارضی، انجام عملیات آفندی، دفاع از سرزمین و مقاومت در برابر تهاجم، مبارزه و رزمندگی، جلوگیری از پیش روی دشمن، فنی و مهندسی جنگ، نقش‌های اطلاعاتی و امنیتی، درمانگری، پشتیبانی و تدارکات، حمایت از خانواده‌های ایثارگران، بدرقه رزمندگان، سوگواری و تشییع شهدا، سرپرستی خانواده شهدا و اسراء، حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جنگ هشت ساله داشته‌اند. نقش‌های پیش گفته حاکی از آن است که اقوام مختلف برای حفظ و تمامیت ارضی کشور و دفاع در برابر تهاجم دشمن عملکرد بسیار قابل قبولی از خود نشان داده‌اند.

ایران حاصل جمع همه‌ی اقوام ایرانی با هر نژاد، زبان، گویش، دین، مذهب، شغل، حرفه و ... است. بنابراین، مقاومت ایران در برابر دشمنان در طول تاریخ از این قاعده نشأت گرفته است. قطعاً جنگ تحمیلی هشت‌ساله نیز مستثنا از این اصل نبوده و بلکه پیروزی ایرانیان در این برهه از تاریخ نیز حاصل مقاومت و وطن‌پرستی همه اقشار و اقوام ایرانی است. واکاوی میزان و چگونگی نقش همه اقوام از سوی پژوهشگران امری ضروری و مهم است که تاکنون مورد غفلت واقع شده است. یافته‌های این پژوهش فقر پژوهشی در همه ابعاد اقوام مختلف ساکن در ایران را نشان می‌دهد.

منابع

- احمدلو، حبیب؛ افروغ، عماد. (۱۳۸۱). رابطه بین هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز. مطالعات ملی. ۴(۱۳)، ۱۴۳-۱۰۹.
- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۷۹). فرهنگ، اجتماع و سرزمین: سیاست قومیت و ناسیونالیسم، مترجم نورالله قیصری، مطالعات ملی، ۱(۴)، ۱۷۷-۲۱۲.
- اسمیت، آنتونی (۱۳۸۳). ناسیونالیسم (نظریه، ایدئولوژی، تاریخ)، ترجمه منصور انصاری، موسسه مطالعاتی ملی. افضل، رسول؛ قالیباف، محمداقبر؛ محمودی، ابوالقاسم (۱۳۹۵). تبیین اثرات جنگ ایران و عراق بر هویت قومی اعراب خوزستان، مطالعات دفاع مقدس، ۲(۷)، ۹-۳۴.
- اکبری، خسرو؛ میرزایی، حسین؛ آقایی، توکل (۱۳۹۲). شناسایی عوامل مرتبط با گرایش به جهانی شدن فرهنگ در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز. مطالعات جامعه شناسی، ۶(۱۹)، ۵۵-۳۹.
- اکبری، مرتضی (۱۳۹۵). بررسی و تبیین نقش عشایر استان ایلام در پیشبرد راهبردهای دفاعی در دفاع مقدس. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱(۶)، ۸۳-۹۹.
- التیامی‌نیا، رضا (۱۴۰۰). تحلیل گفتمانی و جامعه‌شناختی دفاع مقدس و تاثیر آن در تقویت همبستگی، وحدت و قدرت ملی، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۶)، ۹-۳۵.
- الطایبی، علی (۱۳۷۸). بحران هویت قومی در ایران، تهران: شادگان.
- بالمر، مارتین؛ سولوموز، جان (۱۳۸۱). مطالعات قومی و نژادی در قرن بیستم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بختیارپور، علی؛ کاظمی تازی، تقی؛ شامانی، محمدعلی (۱۳۹۰). نقش اعراب خوزستان در دفاع سرزمینی. آفاق امنیت، ۴(۱۰)، ۱۵۷-۱۷۴.
- بهشتی، سیدصمد؛ حقمردی، محمد (۱۳۹۶). احساس تعلق به ایران در میان اقوام ایرانی. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸(۶۷)، ۲۵-۳۹.
- توکلی لشکرجانی، نرجس (۱۴۰۱). تاریخ شفاهی زنان جهادگر شهرستان ملارد در پشتیبانی جنگ و بررسی عوامل پویایی گروه‌های زنان مردم‌نهاد، پژوهش‌های تاریخ شفاهی، ۲(۱)، ۶۰-۵۳.
- جعفرزاده، حسن؛ بویه، چمران (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل نقش‌آفرینی قوم عرب خوزستان در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مطالعات دفاع مقدس، ۳(۴)، ۱۲۷-۱۴۹.
- چلیبی، مسعود (۱۳۷۸). هویت‌های قومی و رابطه آن با هویت ملی در ایران، تهران: دفتر امور اجتماعی وزارت کشور.
- حجازی، سیدامین (۱۴۰۱). نقش حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی) در دوران ریاست جمهوری (۱۳۶۷-۱۳۶۰)، مطالعات دفاع مقدس، ۸(۲)، ۱۵۸-۲۰۸.

- حسین پور پویان، رضا (۱۳۸۹). بسیج و کاربرد قدرت نرم در دوران هشت سال دفاع مقدس، در قدرت نرم، فرهنگ و امنیت، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- حسینی، اعظم سادات؛ روستائی، علیرضا (۱۴۰۱). نقش زنان در دفاع مقدس با رویکرد اخلاقی، نخستین همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، شیراز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز.
- درخور، محمد (۱۳۹۶). بررسی عملکرد قوم عرب در دوران هشت سال دفاع مقدس، جامع دفاع مقدس، (۱)۲، ۴۸-۲۹.
- دشتی، تقی (۱۳۹۰). مفهوم شناسی قومیت و اقلیت قومی به عنوان عنصری از جامعه سیاسی (به همراه شاخص‌های علمی برای تشخیص میزان و شدت قومیت)، تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۳(۹)، ۱۵۰-۱۴۱.
- ربانی، علی. یزدخواستی؛ بهجت. حاجیان؛ ابراهیم. میرزائی، حسینعلی (۱۳۸۷). بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تاکید بر احساس محرومیت و جامعه‌پذیری قومی: مطالعه موردی دانشجویان آذری، دانشجویان آذری، کرد و عرب. مسائل اجتماعی ایران. ۱۶(۶۳)، ۶۹-۳۳.
- رشیدی‌آل‌هاشم، محمدرضا؛ فیض‌اللهی، یاسر (۱۳۹۸). مطالعه و تحلیل میزان توجه به مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی (مقطع دوم متوسطه)، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، (۱)۱، ۳۷-۱.
- رضایی، احمد؛ ریاحی، محمداسماعیل؛ سخاوتی‌فر، نورمحمد (۱۳۸۶). گرایش به هویت ملی و قومی در ترکمن‌های ایران. مطالعات ملی. ۸(۳۲)، ۲۵-۶.
- رولان، برتون (۱۳۸۰). قوم شناسی سیاسی، ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- زارعی، زهرا. قره‌داغی، حسین (۱۴۰۱). نقش زنان در دفاع مقدس و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در آینه شعر، نخستین همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، شیراز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز
- سپهرنیا، رزینا؛ حسینی سیر، سیداحمد (۱۳۹۶). نقش فرهنگی زنان ایرانی در عرصه دفاع مقدس از منظر آثار عکاسان مبتنی بر قدرت نرم، مطالعات دفاع مقدس، ۳(۳)، ۱۰۱-۱۲۰.
- سعادت، موسی (۱۴۰۰). مطالعه جامعه شناختی رابطه بین هویت قومی و پرخاشگری با تاکید بر نظریه به رسمیت شناسی اکسل هونت. جامعه شناسی کاربردی، ۳۲(۸۴)، ۲۵-۴۴.
- شاوردی، تهمینه؛ صحراگرد منفرد، عارفه سادات (۱۴۰۰). بازنمایی نقش زنان در مخاصمات بین‌المللی (با تاکید بر تجارب زیسته زنان ایثارگر در دفاع مقدس)، دومین همایش ملی بازنمایی گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم، تهران: موزه ملی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس.

علیزاده، عبدالله؛ افضل‌ی، روح‌اله؛ بلندنظر، احمد؛ مهدیزاده، محمود (۱۳۹۹). نقش روحانیت در هشت سال دفاع مقدس، دومین همایش ملی ادبیات مقاومت با محوریت شهید عالی‌مقام سپهبد قاسم سلیمانی، بجنورد: دانشگاه کوثر.

علی‌محمدزاده، خلیل؛ محبی، فاطمه؛ لباف، طاهره (۱۳۹۲). مرور نظام‌مند سه دهه مقالات پژوهشی علل سزارین و راهبردهای مدیریت سلامت جمعیت، مطالعات راهبردی زنان، ۱۶(۶۱)، ۵۷-۷.

عندلیب، علیرضا (۱۳۷۹). آمایش مناطق مرزی با تاکید به ملاحظات امنیتی - دفاعی. تهران: نشر دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران.

غلامی شکارسرای، محمدرضا (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان همبستگی ملی در دوران دفاع مقدس، امنیت ملی، ۱۲(۴۵)، ۲۳۹-۲۷۰.

غیبی، ولی (۱۴۰۰). نقش‌آفرینی زنان در ادبیات دفاع مقدس، نهمین کنگره ادبیات پایداری، شهرکرد: دانشگاه شهرکرد و اداره کل حفظ آثار نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان چهارمحال و بختیاری.

کریمی، محسن؛ نوزری، فضل‌الله (۱۴۰۰). نقش عشایر استان ایلام در دفاع و امنیت مرزی استان (دوران هشت ساله دفاع مقدس)، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۳(۵)، ۱۳۳-۱۵۳.

کیخا، علی (۱۳۹۷). نقش مردم سیستان در دفاع مقدس، همایش ملی پیشرفت پایدار؛ رهیافت تاریخ، فرهنگ و تمدن دارالولایه، سیستان، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

گلشن، صیاد؛ سیف‌اللهی، سیف‌اله؛ محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۷). بررسی گونه‌های تعامل اجتماعی میان گروه‌های قومی در ایران: مورد مطالعه گروه‌های قومی استان آذربایجان غربی، مطالعات جامعه‌شناسی، ۱۱(۴۰)، ۲۹-۴۷.

مارشال، گوردون (۱۳۸۸). فرهنگ جامعه‌شناسی. مترجم: حمیرا، مشیرزاده. تهران: نشر میزان.

مالشویچ، سینیشا (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی قومیت. مترجم: پرویز، دلیرپور. تهران: آمه.

محمدی، مرادعلی؛ علیپوریانی، طهماسب؛ اخوان کاظمی، مسعود (۱۴۰۰). بررسی نقش جماعت اهل حق استان کرمانشاه در حماسه دفاع مقدس «با تاکید بر دلایل همگرایی مردم اهل حق در دوران دفاع مقدس»، مطالعات دفاع مقدس، ۷(۳)، ۱۱۵-۱۴۰.

مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰). تحولات قومی در ایران، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.

مولادوست، کیومرث؛ آقایی، سیدسعید (۱۴۰۱). واکاوی مدیریت علمی و فناوری در دوران دفاع مقدس، اولین همایش ملی جایگاه علم و فناوری در دفاع مقدس، تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر.

مولادوست، کیومرث؛ آقایی، سیدسعید (۱۴۰۰). خرده فرهنگ رزمندگان جمهوری اسلامی ایران در جنگ هشت ساله، شاهد اندیشه، دوره ۲(۲)، ۹-۴۶.

مهرشاد، امیر؛ ربانی خوراسگانی، علی؛ کلاتری، عبدالحسین؛ ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۳۹۹). مرور نظام مند مقالات علمی شبکه های اجتماعی؛ مورد مطالعه: اصفهان. جامعه شناسی کاربردی، ۳۱(۷۸)، ۲۳-۴۰.

مهری، کریم (۱۳۹۵). نقش اقوام در همبستگی ملی، سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۴(۱۶)، ۱۷۴-۱۵۳. نجفی، مهدی؛ مهدی‌زاده، اکبر (۱۳۹۶). بررسی مسایل اجتماعی-امنیتی و مرزی ایران و ترکیه. مطالعات جامعه شناسی، ۱۰(۳۶)، ۸۱-۶۵.

- Bulmer, Murtin. (1986). Race and Ethnicity, In Robert G.Burgess (ed), Key Variable in Social investigation, (London,Boston & Henley: Routledge & Kegan paul, P.54.
- Healey, joseph., F. (2003). Race, Ethnicity, Gender and Class. Sage publication, U.K.
- Helms, J. E. (2007). Some better practices for measuring racial and ethnic identity constructs. Journal of Counseling Psychology, 52, 235-246.
- Kinloch, Graham C. (1974). The Dynamics of Race Relations. Mac Grow-Hill, New yourk.
- Phinney, J. S. & A. Ong (2007) "Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions", Journal of Counseling Psychology, 54 (3): 271-281.
- Tajfel, H. (1981). Human groups and social categories. Cambridge, En-gland: Cambridge University Press.